

Förslag till skötselplan för inägomarken på Stensjö by

Del 1: Övergripande riktlinjer

Mårten Aronsson 2018

Läsanvisning

För de enskilda skötselkategorierna beskrivs Allmän bakgrund, Bakgrund Stensjö, Kvalitetsmål samt Åtgärder. För några av kategorierna finns även rubriken Förslag.

Den Allmänna bakgrunden beskriver kort läget på regional och i vissa fall på nationell nivå. Bakgrund Stensjö beskriver förhållandena på Stensjö i jämförelse med den allmänna bakgrunden. Kvalitetsmålet preciserar det långsiktiga målet. Åtgärder beskriver de åtgärder som krävs för att uppnå målet.

Kort avsiktsförklaring

I det öppna och vidlyftiga inägolandskap som möter besökaren i Stensjö är det, utöver bebyggelsekärnan, fem förhållanden som sätter sin prägel på landskapsbilden, nämligen åkrarna, betesmarkerna, maderna, hamlingsträden och trähägnaderna. De ger en bild av det förra sekelskiftets landskap och villkoren för bondens och kreaturens överlevnad. Det är därmed särskilt viktigt att dessa fem landskapselement bevaras på rätt plats och med rimliga proportioner mellan de enskilda markslagen. Skötseln och hävden av dem måste vara adekvat och kontinuerlig. Hävdtrycket måste också på några punkter intensifieras. För att ytterligare närma sig det tillstånd som rådde vid sekelskiftet kan en rad enkla åtgärder vidtas.

Enkelt uttryckt gäller att skötsel och hävd utförs

- på rätt plats
- vid rätt tidpunkt
- med rätt åtgärd
- på rätt sätt

Lätt att skriva ned, inte lika lätt att följa till punkt och pricka.

Hävd- och skötselkategorier

I ”Redovisning arbete Stensjö by kulturminnesområde sommaren 2013” (Mårten Aronsson 2013) finns utförligare information och analys av många förhållanden av betydelse för skötselplanen. Bör läsas inför läsningen av skötselplanen.

Det biologiska kulturarvet - kulturbärare och kulturspegel

Definition och allmän bakgrund

Myten om ”den naturliga naturen” var mycket seglivad i Sverige. Den ständigt närvarande kulturfaktorn som innebar ett sam- eller växelspel med de naturgivna förutsättningarna ignorerades trots att Cedercreutz och Palmgren m.fl. finländska växtekologer redan under 1900-talets första decennier klargjorde markanvändningens och hävdens inverkan på vegetation och flora

(Cedercreutz 1927, Palmgren 1915). Palmgren skrev "Liksom den åländska löfängen torde äfven den svenska vara att uppfatta som en kulturformation" (Palmgren 1915, s.124). I Sverige utnämndes Mårten Sjöbeck i slutet av 1920-talet till "Botanismens besegrare" av professor Lars-Gunnar Romell (se Romell 1966). Sjöbeck kombinerade kart- och arkivstudier med fältstudier och inte minst med samtal med bönderna. (Sjöbeck 1927). Det skulle dröja ett halvt sekel innan detta angreppssätt åter började användas och då utifrån nya och mestadels sämre förutsättningar (se t.ex. Mårten Aronsson 1996). Idag, år 2018, hundra år efter Palmgrens s arbete kan begreppet, liksom dess innebörd anses vara allmänt vedertaget.

Kulturpåverkan har en dubbel och grundläggande betydelse. Dels i sin egenskap av levande kulturhistoria dels för den positiva inverkan den hade på vegetation, flora och fauna i självhushållets s.k. äldre odlingslandskap. Markslagen, floran och i viss mån även faunan fungerar som levande kulturbärare. Det biologiska kulturarvet kan därför sägas vara kulturens spegel i naturen.

När det i denna skötselplan talas om självhushållets jordbruk avses den tid då arbetsdelningen mellan å ena sidan industri och landsbygdens hantverkare och å andra sidan det enskilda bondehushållet var väsentligt lägre utvecklad än under 1900-talet.

Definition i denna skötselplan

I denna skötselplan definieras begreppet biologiskt kulturarv på följande sätt: Biologiskt kulturarv innefattar företeelser och värden allt från gen-, inomarts-, individ och artnivå till ekosystems- och markslagnivå som uppstått, utvecklats eller gynnats av människans brukande och hävd och vars fortlevnad förutsätter eller påverkas positivt av detta brukande och denna hävd.

Även dött organiskt material, t. ex. ett dött hamlingsträd som fått sin särprägel genom människans åtgärder ingår i begreppet. Begreppet omfattar också exempelvis ett förstagångshamlat träd eller en planterad apel. Det biologiska kulturarvet lever därigenom vidare på företeelsenivå. Det immateriella kulturarvet innehåller stora mängder information om biologiskt kulturarv, t.ex. genom muntlig tradition, lokala namn på växter och markslag och genom kunskaper om brukande och hävd m.m.

Kort allmän bakgrund

Jordbrukslandskapets biologiska kulturarv har successivt dränerats på alla nivåer under efterkrigstiden och denna utveckling pågår alltjämt. Utvecklingen gäller såväl nationellt som regionalt och lokalt. Situationen är generellt sett mycket allvarlig. Den är resultatet av en utveckling där de positiva påverkansfaktorerna blivit färre och dessutom minskat i styrka samtidigt som de negativa påverkansfaktorerna blivit fler och dessutom ökat i styrka. Kvarvarande hävdade ängar och betesmarker är ofta isolerade och därmed utbrutna ur sitt kultursammanhang i såväl tid som rum. Erfarenheten visar att artrikedomen och det biologiska kulturarvet inom sådana områden minskar på sikt. De områden som fortfarande har ett rikt biologiskt kulturarv och rimliga möjligheter att bevara detta blir därför allt värdefullare och viktigare. Stensjö är ett sådant område.

Man måste dock hålla i minnet att pågående och prognosticerade framtida klimatförändringar i kombination med nedfall av kväveföreningar och försurande ämnen mer eller mindre kraftigt förändrar möjligheterna att bevara det biologiska kulturarvet. Hävd "enligt konstens alla regler" är inte längre en garanti för det biologiska kulturarvets bevarande utan måste kompletteras med åtgärder som den nya situationen kräver. Genetisk utarmning av små populationer är ytterligare ett allvarligt hot. Den långvariga och extrema värmen och torkan sommaren 2018 riskerade att slå ut torkkänsliga växtindivider och därigenom minska populationernas sammanlagda geninnehall. Trädfloran liksom tomtmarkens olika kulturväxter är givetvis lättare att styra och kontrollera. Även dessa arter påverkas dock av klimatförändringen som bl.a. lett till att nya insektsarter och

växtsjukdomar nått vårt land.

Bakgrund Stensjö

Ingen heltäckande inventering av det biologiska kulturarvet i Stensjö har utförts. Florainventeringen av vägrenar samt av Kvarngårdets/Lönflatens åkerrenar sommaren 2013 visade dock att floran dels är artrik dels hyser arter karaktäristiska för självhushållets jordbrukslandskap. Under fältarbetet med förslaget till skötselplan sommarhalvåret 2017 bekräftades detta förhållande. Förutom den karaktäristiska odlingslandskapsfloran, vilken är det viktigaste biologiska kulturarvet, hittades ett flertal av andra skäl intressanta växt- och djurarter. Bland växterna kan nämnas långbladig spåtistel, vingvial, sårläka, flera bestånd av kattfot och sträv nejlikrot, tulkört m.fl. Intressanta insektsarter är bl.a. taggbock, flera arter bastardsvärmare, bålgeting, guldbagge. Flera noteringar av hasselsnok gjordes och åtta noteringar av huggorm. Även fågelfaunan är rik. Den hyser också ett antal arter som generellt minskar i antal och utbredning i Sverige, t.ex. törnskata, mindre hackspett och gråsparv. Stensjö gynnas av möjligheten till skötsel och hävd utifrån ett landskaps- och helhetsperspektiv vilket ökar möjligheterna för bevarande av artrikedomen och det biologiska kulturarvet.

Kvalitetsmål

Det nuvarande (2018) biologiska kulturarvet ska bevaras alltifrån gen-, inomarts-, individ-, art- till markslagsnivå. Relevanta åtgärder ska vidtas för förstärkande av det biologiska kulturarvet. Oönskade växtarter i inägora har minskat i antal och förekomst.

Åtgärder

Det biologiska kulturarvet bevaras och förs vidare i alla dess kategorier inom det blivande kulturresevatet. På markslagsnivå i form av naturbetesmarker, ängar, åkrar och tomtmark. På artnivå i form av bl.a. slåtter- och betesgynnade arter, på individnivå t.ex. genom förekomsten av hamlingsträd och på inomarts- och gennivå bl.a. genom lantraser av nötkreatur, får och höns. Många insektsarter och några fågelarter utgör ett viktigt och värdefullt sekundärt biologiskt kulturarv som på olika sätt är beroende av det primära biologiska kulturarvet. De nödvändiga hävdåtgärderna för att uppnå kvalitetsmålet beskrivs under de enskilda markslagskategorierna.

Förslag

För att möjliggöra en uppföljning av huruvida kvalitetsmålet nås måste en inventering av främst fältskiktsfloran utföras. Även insektsfaunan och fågelfaunan bör inventeras. Beträffande insektsfaunan väljs ett antal arter som har indikatorvärde rörande markanvändning och hävd. Samma metodik måste användas vid den årliga uppföljningen. Om möjligt ska uppföljningen göras av samma person eftersom erfarenheten från tidigare utförda uppföljningar visar att olika inventerare uppfattar verkligheten på sinsemellan skilda sätt.

Åkrarna och åkerbruket

Kort allmän bakgrund: fodervallar alt. foderåkrar och åkrar

Självhushållets åkerbruk var i de flesta avseenden starkt väsensskilt från dagens åkerbruk. Dagens s.k. konventionella åkerbruk bryr sig oftast bara om själva den markbearbetade och insådda odlingsytan. Skogsbygdens åkerytor däremot var kärnan i en ofta mångformig åkermiljö som brukades med oxar, årder, pinnharv och vält. I dessa åkermiljöer fanns ett antal olika punkt- och linjeelement liksom slåtterytor. Bonden nyttjade och skötte förutom själva odlingsytan även åkerrenar, åkerholmar, odlingsrösen och öppna diken. Om det fanns hållmarker i åkern blev de ofta bas för odlingsrösen. Åkrarna blev under dessa förutsättningar ofta små, oregelbundna och flikiga.

Tiden för industrialismens och emigrationens verkliga genombrott brukar med rätta benämnas ”jordhungerns tid.” Den enda outnyttjade åkerjorden låg under vatten. ”Det livgivande vattnet” började benämnas ”vattensjuk mark” och dränerades. Sjösjänkning utfördes med genomgripande effekter på landskapet.

I ett kulturreseervat är det givetvis viktigt att brukandet och hävden sker utifrån en helhetssyn på åkermiljöerna. Inom det konventionella åkerbruket kommer småbiotoper och kulturelement förmodligen successivt att försvinna trots att de åtnjuter ett lagskydd som dock är dispensibelt. Dessa s.k. småbiotoper eller restbiotoper har ett generellt biotopskydd enligt 7 kap. 11 § miljöbalken och förordningen om områdesskydd (1998: 1252). De utgör samtidigt viktiga kulturelement.

Bruket att så in och skörda kreaturens vinterfoder på åkerjord, fodervallar infördes sent inom regionens skogsbygder, ofta inte förrän på 1920-1930-talen.

Bakgrund Stensjö - fodervallar och åkrar

En stor del av Stensjö bys värde ligger i det stora antalet åkrar, såväl s.k. lannåcker (som åker på minerogen jord lokalt kallas) som s.k. mossåker eller ”mossar” på organogen jord. På utmarken fanns dessutom lyckåkrar och mer eller mindre tillfälliga svedjeåkrar. Enstaka tillfälliga s.k. svalåkrar förekom. De bröts upp i grässvålar och brukades så länge röjningsgödslingseffekten varade. Därefter återgick de till ången eller betesmarken eller överfördes till lyckåker eller fast åker. Dagens åkrar i Stensjö är spridda på ett för det sena 1800-talet karaktäristiskt sätt. Vissa av dem har dessutom kvar den ursprungliga konfigurationen liksom de punkt- och linjeelement som var karaktäristiska för perioden 1880-1920. Så länge åkrarna brukades med årder avlägsnades inte åkerns jordfasta block utan endast den årliga uppfrysningsstenen (den enda gröda som aldrig slog fel). Järnplogen infördes mycket sent i regionens skogsbygder. Vid sekelskiftet fanns förmodligen fortfarande årderbrukad lannåcker. Ännu ett par-tre decennier in på 1900-talets början var oxar dubbelt så vanliga dragare som hästar i Kalmar läns skogsbygder. Den första traktorn i Stensjö kom först år 1961.

Åkrarna på 1709 års inägocharta var samtliga s.k. lannåkrar. De brukas än idag, drygt trehundra år senare om än med utökad areal och delvis ändrad konfiguration.

Samtliga dagens åkrar i Stensjö nyttjas till foderproduktion. Ingen åker producerar alltså gröda till människoföda. Under tidigare perioder har bl.a. råg, vete, havre, lin och bovete odlats inom kulturminnesområdet.

Kvalitetsmål för åkrar och fodervallar

Åkrarna i Stensjö ska ge en bild av åkerbrukets förutsättningar under perioden 1880-1920. De delas in i två kategorier, fodervalls-(åker) respektive åker (”självhushållsåker”). Samtliga dagens åkrar ska brukas årligen. Varje åker ska dock bära grödor till människoföda minst en gång under en tjugoförårsperiod. Åkrarnas konfiguration ska vara bibehållen. Dessutom ska tre övergivna åkergräpar, som idag är betesmark införlivas med Lönflaten. Åkermiljöernas småbiotoper och kulturelement ska vara bevarade och välhållade. Konstgödsel och andra kemikalier får inte användas. Jordfasta block får inte avlägsnas, däremot den årliga uppfrysningsstenen. Block som kommit upp på ytan genom åkerns brukande eller genom vildsvinens grävande avlägsnas och läggs på deponi.

Fodervallarna

Kvalitetsmål

Fodervallarnas viktigaste funktion är att producera vinterfoder till så många som möjligt av nötkreaturen och fåren i Stensjö. Fodervallarnas konfiguration ska vara bevarad. De ska dessutom avkasta efterbete. Vid vegetationsperiodens slut på hösten ska fodervallarnas gräsytor/restängar vara lågvuxna och sakna sly och andra oönskade växter. Förekomsten av skräppor och andra ogräs ska ha minskat. Odlingsrösen och övriga småbiotoper/kulturelement ska vara synliggjorda och fria från

sly och andra oönskade växter. Varje foderåker ska under en tjugoårsperiod under minst ett år bära sädesgröda.

Åtgärder

Fodervallarna brukas i allt väsentligt på samma sätt som hittills. Årligen tas en eller två skördar. Platschefen bestämmer grödor, växtföljder, trädning, perioder för efterbete etc. Skräppor bekämpas. Småbiotoperna och kulturelementen sköts med slätter, bete och slyröjning. Restängar hävdas som ängsmark om inte annat anges.

Kategorin Åker

Kvalitetsmål

Åkermarken i denna markklass ska ge en bild av åkerbrukets förutsättningar i det förmekaniska, av självhushållet präglade åkerbruket. Småbiotoper/kulturelement ska bevaras och hållas intakta.

Ett antal små åkrar med grödor till människoföda främst brödsäd (råg, vete och havre) ska brukas. Utsädet ska så långt möjligt utgöras av äldre sorter. Några av dagens fodervallar ska överföras till sådan åker. Åkrarnas konfiguration får inte ändras. På tre fossila åkergipar som tidigare avsnörts från Lönflaten görs vallbrott. Områdena ska fortsättningsvis brukas som en integrerad del av Kvarngärdet/Lönflaten. Jordfasta block får inte avlägsnas, däremot den årliga uppfrysningsstenen..

Åtgärder

De små åkrarna av självhushållskaraktär uppodlas successivt under de första åren. De besås huvudsakligen med brödsäd, råg, havre och vete. Brukningen sker så att den ålderdomliga konfigurationen bevaras. Åkrarna plöjs eller ärjas med hästdragen plog eller årder. Spade, spett och hacka kommer också att behöva utnyttjas. Växtföljden ska vara tresäde vilket var det vanligaste bruket i skogsbygderna vid 1800-talets slut. Äldre sorters utsäde karaktäristiska för regionens skogsbygder anskaffas och uppförkas. För regionen karaktäristiska åkerogräs knutna till de olika grödorna sås in.

Åkermiljöernas småbiotoper och kulturelement- punktobjekt och linjära element.

”I Småland fordrar orten till Åkerfält jämnt läge och skälig klapur”, ... (Om åkerbruket i Småland, Magnus Elgh 1749)

Kort allmän bakgrund

Det av självhushållet präglade åkerbruket på moränjordar under högsta kustlinjen gav upphov till små, ofta oregelbundna och flikiga åkerytor. Odlingshinder i form av tunt jordtäckte, stora jordfasta block, hållmarker, vattensjuk mark, m.m. gav upphov till en stor mängd åkerrelaterade kulturelement, odlingsrösen av olika typ, jordfasta block och hållar, åkerrenar, åkerholmar, yt- och dräneringsdiken, åkerterrasser och mindre blöthålor. De vittnar om brukningsmetoder och markförhållanden och är lika viktiga kulturelement som själva åkerytan. Självhushållets åkrar inom regionen speglar årder,- hacka- och spadbruk medan dagens åkrar i allt väsentligt speglar traktorbruket. I naturvårdssammanhang benämns dessa element småbiotoper. Åkermiljöernas småbiotoper har ett generellt biotopskydd . Åkrar och åkerelement av denna typ blir allt sällsyntare inom dagens gängse jordbruk. Den rika förekomsten inom Stensjö ökar därmed successivt i värde.

Bakgrund Stensjö

Den stora mängden kulturelement/småbiotoper i Stensjö medför en tidskrävande arbetsinsats. Samtidigt är de omistliga vittnesbörd som förklarar förhållandena och villkoren för åkerbruk på moränjord och organogen jord under det sena 1800-talet. De flesta av dem speglar de begränsningar som hållmarker, block och stenar gav upphov till då åkrarna brukades med årder, hacka och spade. Första traktorn i Stensjö kom först 1961. Den odlade åkerytan ger endast marginell information. Det är åkermiljöns olika slag av kulturelement som ger omistlig information om åkerbrukets

förutsättningar och sättet för dess bedrivande.

Åkerrenarna- restängarna

Allmän bakgrund

Inom det konventionella åkerbruket har åkerrenarnas bredd oftast minskat vilket leder till att de påverkas av avdrift av bekämpningsmedel och konstgödsel. Då åkerrenens bredd är mindre än ca 0,5 m är floran oftast starkt decimerad och mer präglad av närheten till åkern än av åkerrenens hävd. Ur kulturhistorisk synpunkt är åkerrenarna oftast restängar, den smalare eller bredare grässvålsbård som blev kvar av den äng som åkern togs upp i. De är alltså mycket viktiga från kulturhistorisk- och florasynpunkt.

Bakgrund Stensjö

Många av åkerrenarna i Stensjö har kvar sin ursprungliga form och sträckning. En del av dem hyser en värdefull ängs- och betesflora. Särskilt gäller detta Kvarngärdet /Lönnflatens inventerade åkerrenar. Ofta ligger små odlingsrösen i åkerrenarna.

Kvalitetsmål

Samtliga åkerrenar ska bevaras och vara välhävdade. För skogsbygden karaktäristiska slåtter- och betesmarksarter ska ha ökat i utbredning och antal. Oönskade arter ska ha minskat i utbredning och antal eller helt försvunnit. Odlingsrösen ska vara synliggjorda och sakna sly och annan oönskad vegetation. Eventuella hamlingssträd samt frukt- och bärträd ska vara bevarade och skötta.

Åtgärder

Åkerrenarna ska slås under mitten av juli. Odlingsrösen och övriga kulturelement i åkerrenar ska synlig- och tydliggöras genom att sly och annan vegetation avlägsnas i och runt rösena. Vid vegetationsperiodens slut slås eller putsas åkerrenarna på nytt. Hamlingsträd samt frukt- och bärträd ska bevaras och skötas liksom krusbärs- och vinbärsbuskar.

Odlingsrösena

Allmän bakgrund

Odlingsrösen har biotopskydd. Antalet skötta odlingsrösen minskar dock i takt med att jordbruksföretag på moränmark i skogsbygd läggs ned samt genom att dispenser ges för avlägsnande. Denna utveckling förväntas fortsätta.

Bakgrund Stensjö

Åkrarna i Stensjö har kvar ett relativt stort antal odlingsrösen. Endast några få åkrar saknar odlingsrösen helt. Odlingsrösena är av olika typ och ålder.

Kvalitetsmål

Samtliga odlingsrösen är bevarade, synliggjorda och fria från sly och annan oönskad vegetation. Antalet hamlade lindar, lönnar och askar i odlingsrösena ska ha ökat.

Åtgärder

Odlingsrösena hålls fortlöpande fria från sly och annan vegetation. Undantag görs dock för hamlad lind, ask och lönn, liksom för vildapel, krus- och vinbärsbuskar. Raka unga skott av lind, ask och lönn sparas för att på sikt förstagångshamlas. Om stenar eller block rasat ned från röset läggs de tillbaka.

Åkerholmarna

Allmän bakgrund

Små- medelstora åkerholmar har biotopskydd. De är vanligast förekommande i skogsbygd på moränmark. Av samma anledning som rörande odlingsrösena kommer hävdade åkerholmar att bli färre.

Bakgrund Stensjö

Ett relativt stort antal åkerholmar finns, särskilt i de större åkrarna.

Kvalitetsmål

Samtliga åkerholmar ska vara bevarade och välhävdade. Frukt- och bärträd samt hamlingsträd ska vara bevarade och skötta. Antalet hamlade askar och lindar bör ha ökat. Åkerholmarnas grässvål ska vara välhävdad. Odlingsrösen ska vara fria från sly och annan oönskad vegetation.

Åtgärder

Åkerholmarna hålls fria från sly. Befintliga frukt- och bärträd samt hamlingsträd bevaras. Lövtäkt ska utföras vart fjärde-femte årsjätte år. Lämpliga ask- och lindstammar/plantor bevaras för att på sikt förstagångshamlas. Åkerholmar med grässvål hävdas som slätter- eller betesmark.

Hällarna och de stora jordfasta blocken

Allmän bakgrund

Åkrar med jordfasta block och hällar kommer successivt att bli allt färre inom det gängse, s.k. ekonomiskt rationella jordbruket.

Bakgrund Stensjö

Antalet hällar liksom antalet jordfasta block är relativt litet i Stensjöns åkrar.

Kvalitetsmål

Samtliga hällar och jordfasta block ska bevaras och hållas fria från sly och annan oönskad vegetation.

Åtgärder

Runt hällar och stora jordfasta block avlägsnas allt sly och annan oönskad vegetation.

De öppna åkerdikena

Allmän bakgrund

Öppna diken har så gott som helt försvunnit inom dagens gängse, s k ekonomiskt rationella jordbruk.

Bakgrund Stensjö

I Stensjö har ett stort antal äldre öppna dräneringsdiken bevarats, främst i de organogena åkrarna. De utgör ett viktigt kulturelement från sekelskiftets åkerbruk. Om utvecklingen i dagens gängse jordbruk fortsätter får de öppna diken i Stensjö ett successivt allt större värde. Även i betesmarkerna finns ett antal relikta öppna dräneringsdiken. En del av dem är delvis igenslammade och då närmast av fossil karaktär.

Kvalitetsmål

Samtliga öppna dräneringsdiken ska bevaras. Dikenas ursprungliga bredd och djup ska hållas oförändrade. Dikesrenarna ska vara välhävdade genom lieslätter, bete och puts.

Åtgärder

Dikesrenarna slås årligen i mitten av juli och vid vegetationsperiodens slut. Höet tas tillvara. Igenslammade diken rensas på sly samt löst växt- och jordmaterial. Dikets ursprungliga bredd och djup ska dock som nämnts vara oförändrade.

Förslag

Utredning och diskussion om eventuell igenläggning av Hemängens öppna diken.

Ängarna- och ängsbruket

Kort allmän bakgrund

Ängarna var navet i självhushållets jordbruk. De födde såväl djur som människor. Höet var grundstommen i nötkreaturens och hästarnas utfordring. Utan kreaturens gödsel till de permanenta åkrarna hade människorna fått svälta. ("Där gödselkärran stannar stannar ock växten!"). När åkerarealen behövde utvidgas skedde detta främst genom vallbrott i hårdvallsängarna eller genom utdikning av sidvallsängar. Gödseln och upptagandet av åker i ängsgrässvål var tillsammans orsaken till det berömda uttrycket "Äng är åkers moder". Sidvallsängarna är våra äldsta ängar och har skördats åtminstone sedan järnålderns mitt. Sidvallsängar definieras av att de normalt är blöta-till fuktiga hela vegetationsperioden. De förekommer såväl i inägor som på utmarken, oftast i form av kärr. Hårdvallsängen i den form vi känner den idag uppstod förmodligen vid järnålderns slut eller medeltidens början. Marken är frisk-fuktig, sällan varaktigt blöt.

Ur kulturhistorisk synpunkt definieras begreppet äng som slåttermark. Begreppet får inte förväxlas med det botaniska ängsbegreppet. Skogsbygdens hårdvallsängsflora består av såväl hed- som ängsarter. Införandet av insådda slåttervallar under 1800-talet medförde att bruket av hårdvallsängarna successivt upphörde. I skogsbygderna skedde dock introduktionen sent och än idag finns ett litet antal traditionellt hävdade ängar med flerhundraårig kontinuitet. Antalet välhävdade ängar är av olika anledningar litet i vårt land. Den vanligaste orsaken är en otillräcklig ängshävd, både kvalitativt och kvantitativt.

Bakgrund hårdvallsängens karaktärsträd

I regionens skogsbygder är hassel, hamlad lind och hamlad ask hårdvallsängens karaktärsträd. Vildapel, ek och björk ingår oftast också. Gemensamt för karaktärsträden är att de är näringskrävande och därmed ger upphov till en näringsrik, markförbättrande förna. I den boreo-nemorala zonen är spontana bestånd av ask och lind sällsynta. Den spontana förekomsten är begränsad till lokalklimatiskt och edafiskt gynnade platser. Genom människans skydd och genom avlägsnande av konkurrerande vegetation kan ädellövträden trivas även på näringssvagare mark. Hårdvallsängen har den viktiga funktionen att vara ädellövträdens, hamlingsträdens, hasselns och vildapelns viktigaste miljö i skogsbygdernas landskap överhuvudtaget.

Bakgrund Stensjö

Ängarna i Stensjö består av hårdvallsängar i form av små s.k. restängar, sidvallsängar och madängar. Areellt sett har sidvalls- och madängarna dominerat. Hårdvallsängen är utbildad på fast, oftast minerogen jord. Sidvallsängen är utbildad på fuktig-blöt mark, oftast i form av kärr. Madängen finns i direkt anslutning till sjöar och vattendrag och kännetecknas normalt av stora vattenståndsfluktuationer under året. Det tidigare vattenlandskapet i Stensjö i kombination med de svallade, ofta grunda jordarna har gjort mader och sidvallsängar till Stensjöes viktigaste ängar. Få områden har varit lämpliga för regelrätta, stora trädbärande hårdvallsängar. I Norregärdet vittnar dock förekomst av hårdvallsängens karaktärsträd om ett tidigare ängsbruk.

Hårdvallsängarna

Kort allmän bakgrund

Den trädbärande hårdvallsängen, "lövängen", är den mest arbetsintensiva och dessutom den mest lågavkastande ängstypen. Hårdvallshöets kvalitet anses dock vara hög. T.ex. användes helst mjölk från hårdvallshöet vid ystning. Allteftersom bruket med insådda slåttervallar infördes blev hårdvallsängarna sällsyntare. Idag skulle förmodligen inga hårdvallsängar funnits kvar utan kombinationen av miljöersättning och ideellt engagemang.

Hårdvallsängen har mycket stort värde ur natur- och kultursynpunkt. Den är i sig, som markslag, ett biologiskt kulturarv. Dessutom har den alltid varit ädellövträdens och hamlingsträdens viktigaste

miljö i den boreo-nemorala zonen. Den är också skogsbygdernas arttätaste miljö beträffande kärlväxter med extremvärden på drygt femtio arter per kvadratmeter inom regionen.

Hårdvallsängens träd och hasslar bör om möjligt stå i mindre grupper, s.k. runnor som omväxlar med trädfröa, ljusöppna s.k. gläntor. Ingen del av ängen får vara skuggad- eller solbelyst- hela dagen. Östra Kalmar län drabbas ofta av försommar- och högsommartorka. Förekomsten av skuggande träd och hassel är därför särskilt viktig inom denna region.

Under självhushållets tid hägnades ofta åker och äng tillsammans och bildade små ”minigården”. Dessa hårdvallsytor, s.k. restängar var oftast små. Inte sällan var de blockiga eller hade tunt jordtäckte. Små odlingsrösen kan förekomma i dessa hårdvallsytor liksom hamlade träd samt frukt- och bärträd. Inom dagens s.k. ekonomiskt rationella jordbruk är dessa minigården sällsynta och sällan hävdade.

I ett kulturresevat på jordbruksmark har därför hårdvallsängen en central plats, både som äng av funktionell storlek och i form av restängar.

Bakgrund Stensjö

Idag finns ingen hårdvallsäng i Stensjö. De för regionen typiska ängsträden lind, ask, vildapel, ek och björk samt hassel är till största delen osystematiskt spridda över inägorna. Fältskiktsfloran är rik på arter som är gemensamma för ängs- och betesgräsvålar men ingen för regionen särskiljande mer specifik ängsart, t. ex. brudsporre, tvåblad och svinrot har hittats. Igenväxningsperioden då jordbruket låg nere under ett par decennier under första hälften av 1900-talet är en av orsakerna liksom det omfattande och långvariga betetrycket ända sedan medeltiden. De beteståliga ängarterna finns fortfarande kvar. En stor mängd små slagna hårdvallsytor finns dock. Inte mindre än trettio-tre sådana små hårdvallsytor finns på 1792 års karta. De förekommer oftast i direkt anslutning till åkrar, ofta som s.k. restängar. Dessa är värdefulla från såväl flora- och insektsynpunkt – som från kulturhistoriska aspekter. Vissa av dem hävdas idag som betesmark. I de centrala och östra delarna av Norregårdet, som idag är betesmark, har trädskiktet delvis kvar sin hårdvallsprägel med spridda exemplar av hamlade träd, lind, hassel, ek samt frukt- och bärträd.

Eftersom traditionella, långvarigt hävdade hårdvallsängar saknas i Stensjö måste befintliga värdekärnor med förekomst av karaktäristiska hårdvallsarter fortsättningsvis skötas så att arterna fortlever och ökar i individantal. Viktigaste värdekärnor är restängarna samt väg- och åkerrenarna. Utan denna ändring och intensifiering av hävden kommer den redan sparsamma ängsfloran att ytterligare utarmas till en nivå som inte är förenlig med reservatets syfte. Utöver den kulturhistoriska- och artaspekten är hårdvallsängens växtarter den grundläggande förutsättningen för överlevande av en lång rad insektsarter, såväl rödlistade som allmänt karaktäristiska.

Kvalitetsmål

I inägorna ska finnas permanenta, dvs årligen hävdade hårdvallsängar. Den största, område xx är centralt belägen i gårdet öster om byns gamla gårde. Ängarna ska vara välhävdade och innehålla de för regionens skogsbygdsängar typiska träd- och buskarterna. Ängsgräsvålens flora, biologiska kulturarv ska hysa för regionen karaktäristiska arter, t ex. backklöver, jungfrulin och solvända. Frukt- och bärträd samt hamlingsträd ska bevaras och skötas. Oönskade arter ska saknas helt eller ha minskat i antal och utbredning. Vid vegetationsperiodens slut ska gräsvålen vara kortvuxen och fri från oönskad vegetation. Förekommande odlingsrösen ska bevaras och vara fria från oönskad vegetation. Barrträd ska inte finnas i hårdvallsängen med undantag för enar i blockmark.

Åtgärder

Hävden av hårdvallsängarna ska ske enligt den s.k. ängscykeln Se skriften Ängar från Jordbruksverket (Svensson & Moreau 2012, sid 18). Hävdscykeln behöver dock kompletteras med ytterligare två åtgärder. Dels med en kontroll i mitten av maj av förekomst av oönskade arter, dels genom att förekomsten av ”komockor” kontrolleras vid betesperiodens slut. Komockorna slås

sönder och sprids på traditionellt sätt ut över ängen. Åtgärden görs för att undvika etablering av näringsgynnade oönskade arter, främst maskros, hundkex och hundäxing. Lämnad spillning ger upphov till s.k. ”feta fläckar” vilka lätt utvecklas till spridningshårdar för oönskade arter, främst maskros och bredbladiga gräs.

Tidpunkten för slåttern följer traditionen inom regionens skogsbygder och påbörjas normalt första eller andra veckan i juli. Lie, slåtterbalk, trekantsklinga eller annat skärande redskap används. Höet torkas på plats och vänds minst en gång under torkningen. Vid ihållande regnigt väder hässjas höet.

Ängarna efterbetas med nötkreatur. Tidpunkt för betespåsläpp liksom betesperiodens längd bestäms av platschefen utifrån årsmån.

Förslag

Utöver de preciserade förslag till hårdvallsäng som ges i skötselområdeslistan nedan bör lämpliga områden i Norregärdet som har kvar hårdvallsängens karaktärsträd på sikt omföras till hårdvallsäng. Områdena öster om Kvarngärdet samt området norr och nordost om Kattgölen prioriteras. En utvärdering av den årliga tidsåtgången och kostnaden för ängshävden totalt görs. Utifrån utvärderingen bestäms områdenas fortsatta gängse hävd, fortsatt ängshävd alt. beteshävd.

Sidvallsängarna

Kort allmän bakgrund

Sidvallsängarna var mycket betydelsefulla i självhushållets jordbruk. De behövde varken besås, bevattnas eller gödslas, det skötte naturen själv om. Vegetationen dominerades av högstarrarter. Under stora delar av 1800-talet dikades sidvallsängar och kärr ut för att bli åker. På 1920-1930-talen övergavs de flesta av dessa mossåkrar och slåtterkärr och planterades successivt med gran, lades ut till betesmark eller lämnades för fri utveckling. Idag är hävdade sidvallsängar mycket sällsynta inom det gängse jordbruket.

Bakgrund Stensjö

Området från Kattgölen ner till Hemängen och Virån utgjordes av en sammanhängande sidvallsäng.,

Stora delar Hemängen var före utdikningarna en madäng. Under en period dikades Hemängen och överfördes till åker. De öppna dräneringsdikena finns kvar. Dikesvegetationen, bl.a. säv, videört, gökblomster och fackelblomster vittnar om ett tidigare högre vattenstånd. Under år med obetydlig vårflod och/eller nederbördsfattig vegetationsperiod har Hemängen idag karaktär av kärräng, sidvallsäng. Sedan några år skördas Hemängens spontana gräs- och örtvegetation.

Utmarkens sidvallsängar har dikats ut, vuxit igen spontant eller granplanterats, dvs. genomgått den gängse utvecklingen för detta markslag i regionens skogsbygder.

Kvalitetsmål

De nuvarande sidvallsängarna i Hemängen och norr därom, bevaras och hävdas väl. För regionens skogsbygder karaktäristiska sidvallsarter, t. ex. högstarrarter, videört, fackelblomster och gökblomster ska bevaras och ha ökat i antal och utbredning. Oönskade arter ska ha minskat i utbredning och antal.

Åtgärder

Sidvallsängarna sköts enligt ängscykeln för sidvallsängar (Svensson & Moreau 2012, sid 32-34). De skördas från början av augusti med traktor- eller hästdragen knivslåttermaskin, slåtterbalk eller lie. Höet torkas på plats. Sidvallsängarna efterbetas av nötkreatur. Tid för betespåsläpp och betesperiodens längd bestäms av platschefen efter årsmån. Under ”blötår” bedömer platschefen om – och i så fall när – betespåsläppet kan ske liksom djurantal och betesperiodens längd.

Frågan om eventuell igenläggning av Hemängens öppna dräneringsdiken liksom om eventuell dämning av Hemängen utreds.

Förslag

Hemängens flora inklusive dikesfloran inventeras.

Madängarna

Kort allmän bakgrund

Madängarna spelade stor roll under självhushållets tid. De är alltid utbildade längs sjö- eller åstränder. De ger under ”normala” år höga skördar. Under regniga somrar med bestående högt vattenstånd kan de dock vara svåra eller omöjliga att skörda. Antalet välhävdade madängar är idag mycket litet, särskilt i södra Sverige.

Bakgrund Stensjö

Främst Viråns, men också sjöarnas mader, har haft en stor betydelse för försörjningen i Stensjö under självhushållets tid. Idag finns ingen madslåtteriäng i byn men Hemängen används som ”naturlig” slåtterieng. Den mycket kraftiga vårfloden våren 2018 gav en värdefull bild av sidvalls- och madängarnas tidigare förekomst och utbredning. För bibehållande av byns karaktär och för förståelsen av Viråns betydelse för bebyggelseetablering och det sena 1800- talets jordbruk är madängarna ett avgörande inslag.

Kvalitetsmål

Restaurerade och välhävdade madängar ska finnas i minst tre områden i Stensjö.. Madernas för regionen karaktäristiska flora av högrötsäng, högvuxna starrarter samt högvuxna gräs och örter ska vara bevarad och ha ökat i antal och utbredning. Oönskade arter ska ha minskat i utbredning och antal. Tuvor och sly som försvårar slåttern ska på sikt vara avlägsnade.

Åtgärder

Hävden ska ske enligt tillämpliga delar av hävdcykeln för madängar (Svensson & Moreau 2012, sid 32-34). Under första året görs en puts av slåtteryorna. En smal bård av buskar sparas mot Virån. Områdena efterbetas om marken inte är alltför blöt. E utredning görs om hur en restaurering av madängen längs i norr, Gärdesvenen (1,2 ha) kan genomföras och finansieras.

Hävddokumentation

För samtliga hävdåtgärder noteras datum, vilka redskap/maskiner som använts samt tidsåtgången för åtgärden. Även uppgifterna om eventuellt efterbete, djurslag, djurantal, tidpunkt för betespåsläpp och borttagande av djuren noteras.

Förslag rörande Stensjös signum- madängarna

Vitterhetsakademien och länsstyrelsen ordnar ett årligt madslåtterieng vid lämplig tidpunkt i augusti. Syftet är att manifesteras madängens stora betydelse samt att informera om Stensjö by, dess värden och verksamhet. Målgruppen är allmänheten men också ängshävdare från främst Kalmar län. Kommunens Hembygdsföreningar och Naturskyddsföreningar bjuds in liksom intresseföreningar och byalag. Slåtterieng och lievärd varvas med musik, förtäring m.m. Tidpunkt: Augusti år 2019. Planering och nödvändiga kontakter måste vara klara under maj månad. (inbjudan kan vi låna från skånskan: ”Go mad, möen mad och mad i rättan tid”)

Naturbetesmarkerna och betesdjuren

Betesmarkerna

Kort allmän bakgrund

Boskapskötseln var det ekonomiska navet i skogsbygdernas självhushållande jordbruk. Skatt

betalades oftast med nötkreatur eller smör. Kontanta medel erhöles genom avsalu av ungdjur, oxar, ost m.m. Utöver bete i hagar och skog efterbetades åkrar och ängar sedan de skördats. Betandet torde vara den enskilda faktor som mest har präglat det svenska landskapet. Under det senaste halvsekle har antalet naturbetesmarker och betesdjur minskat drastiskt. Merparten av betesdjuren finns idag dessutom i ofta mycket stora besättningar och betar till största delen på plöjda, gödslade och insådda betesvallar eller står stallade.

Införandet av miljöstöden har dock medfört att naturbetesmarker bevarats eller restaurerats i en omfattning som tedde sig osannolik före stödets införande.

Bakgrund - naturbetesmarkernas karaktärsträd

Betesmarkernas karaktärsträd är till skillnad från hårdvallsängens karaktärsträd ljuskrävande och ljusgivande. (Vidkroniga ekar kan utgöra undantag.) En annan viktig gemensam egenskap är att betesmarksarterna har svårt att föryngra sig i den betesmark de själva präglar. Viktigaste orsakerna är avbetningen av eventuella unglantor samt att många arters frö har svårt att tränga igenom en tät betesgrässvål ner i grobädden.

Vårtbjörk, en, tall och ek är naturbetesmarkernas viktigaste karaktärsarter. Vårtbjörken och tallen är s.k. pionjärsträd som snabbt etablerar sig på naken eller bränd jord. Vårtbjörken torde historiskt sett varit det vanligaste och mest spridda trädslaget i skogsbygdernas jordbrukslandskap. Den gynnades av självhushållets brukande som levererade både nakna och brända markkytor. Björken har dessutom riklig frösättning och ofta återkommande fröår. Vårtbjörken trivs på all öppen mark både på näringssvaga och näringsrikare jordar. På blöt mark ersätts vårtbjörken av glasbjörken. Björkplantor betas ogärna av nötkreaturen. Björkarterna blir relativt sett inte gamla, sällan mer än hundra år. Därför leder ett långvarigt och kontinuerligt bete successivt till de trädlösa och ofta endominerade beteshedar som var vanliga i skogsbygden vid sekelskiftet.

Tallen var också ett karaktärsträd i betesmarkerna och kunde dominera på såväl blöta som mycket torra näringsfattiga jordar. Till skillnad från björken kan tallen bli mycket gammal, minst tusen år. Ytterligare en orsak till att björken och tallen dominerade självhushållets landskap var att de försåg självhushållet med mer nyttigheter än något annat trädslag.

Eken

Väldig ek vid skogens bryn
fäster jorden famnar skyn
Stolt och stram står ståtlig stam
Lägger år till år
och i mullens mörka vrår
Drar dess rötter fram¹

Ekens historia är utförligt beskriven från och med de medeltida lagarna och tiden för Gustav Vasas införande av eken som regale. Regalet upphörde först år 1830 då bönderna fick möjlighet att friköpa ekarna på sina ägor. Kronans anspråk på ekarna hade successivt lett till att de kvarvarande ekarna blev allt färre och av allt sämre kvalitet. Detta var den viktigaste orsaken till att kronan frisläppte ekarna år 1830. På bondejord är därför gamla ekindivider sällsynta till skillnad från förhållandena på adelns och kyrkans jordar. Detta präglar också ekbeståndet på Stensjö som är glest och består av unga ekar. Intressant i sammanhanget är att det på 1500-talet fanns svinbetade s.k. ollonskogar i Stensjö.

Enen tillhör också betesmarkernas karaktärsarter. Den trivs på såväl torr som fuktig mark och på både på näringsfattig och näringsrik jord.

¹ förf. Märten Aronsson

Vanligt förekommande betesmarksarter är dessutom bl.a. rönn, asp och vildrosor.

Hassel ingår ibland med ett fåtal individer. Inom regionens skogsbygder har den dock ingen tradition som hagmarksträd/buske utan är en utpräglad ängsindikator. Anledningen var att kreaturen inte betade färskt hassellöv. Den snabbväxande hasseln bredde därför snabbt ut sig och stal betesyta.

Bakgrund Stensjö

Pollendiagram från sjön Stärringen visar på ett betespräglat landskap redan före den permanenta bebyggelseetableringen i Stensjö på 1300-talet. Detta skulle kunna innebära att dagens hemhagar i Stensjö kan ha en mycket lång beteskontinuitet vilket ytterligare bidrar till att göra dem särskilt värdefulla.

Betesmarkerna i Stensjö är till största delen välhävdade. De representerar inbördes flera olika betesmarkstyper. Detta och den stora sammanlagda arealen gör dem mycket värdefulla. Respektive betesmarkstyp hyser en för regionen karaktäristisk fältskikts-, träd- och buskflora. Trädens och buskarnas spridningsbild är också positiv. Vissa av blockmarkerna, där kreaturen inte betar har ett tätare trädbestånd. Däremot är trädindividernas form och växtsätt i stor utsträckning otypiska för hagmarksträd. Det finns förhållandevis få ekar och björkar av s.k. hagmarkstyp, dvs. med bred och lågt ansatt krona. Enarna har fått utvecklas fritt liksom en del av hamlingsträden och hasselbuskarna. Detta innebär problem som kommer att ta lång tid att åtgärda.

Inom de centrala och östra delarna av Norregärdet, som idag betas, finns rester av gärdets tidigare trädflora i form av spridda exemplar av lind, frukt- och bärträd samt hamlingsträd och hassel. Kombinationen av dessa trädslag inom ett mer eller mindre begränsat område är en mycket stark indikation på tidigare ängsbruk även om fältskiktsvegetationen idag är betespräglad.

Så snart resurser finns bör hårdvallsäng tas upp i den centrala och östra delen för att ytterligare accentuera skillnaden mellan västra delen och övriga delen av det forna Norregärdet. I stark kontrast har området väster om markvägen till Kovenen en påtagligt mer betespräglad fält- och trädskiktsvegetation. Inom många delområden områden finns ett så gott som slutet ljungtäck.

Kvalitetsmål

Samtliga dagens naturbetesmarker, utom de delar som enligt skötselplanen överförs till åker eller äng, ska bevaras och fortsatt betade och välhävdade. De för betesmarkstyperna karaktäristiska träd- och buskarterna ska finnas i lagom antal och med typisk trädstruktur och spridningsbild. Den karaktäristiska, relativt sett, betesgynnade grässvålsfloran ska bevaras och om möjligt förstärkas. De oönskade arterna, främst örnbräken, vägtistel, veketåg och tuvtåtel, ska minska i antal och utbredning. Skogsbete ska på sikt ha tillkommit. Djurslagen ska vara av lantras, f.n. rödkulla och Rya-får.

Betesmarkerna ska vara väl avbetade och putsade vid betesperiodens slut. Ett successivt ökat antal underkvistade enar ska finnas i betesmarkerna. Föryngring av ungplantor och unga ersättningsträd till de olika betesmarkernas karaktärsträd ska finnas och vara väl skyddade. Konstgödsel och andra kemikalier får inte användas i naturbetesmarker. Insåning av vallarter och dikning får inte utföras. Tillskottsfoder får inte påföras i betesmarkerna.

Utöver betet på de permanenta naturbetesmarkerna sker efterbete av åkrar och ängar sedan dessa skördats samt under fodervallarnas trädesår.

Åtgärder

Diskussion påbörjas rörande prioritering av förslagen till skogsbetesmarker.

Den stora variationen mellan olika år beträffande nederbörd, temperatur och soltimmar, den s.k. årsmånen, medför stora skillnader i betestillgång mellan olika år och även under det enskilda året. Att lösa detta problem kräver stor kunskap, erfarenhet och flexibilitet eftersom betesmarkerna ska vara väl avbetade och välhävdade vid betesperiodens slut.

De nuvarande betesmarkerna ska sam- och/eller växelbetas av får och nötkreatur under betesperioden. Bete med arbetshäst kan förekomma men är inte prioriterat. Tidpunkten för betespåsläpp, betesperiodernas längd, växling av betesdjur och betningens upphörande på hösten bestäms av platschefen.

Oönskade arter bekämpas. Gäller främst örnbräken, tuvtåtel, vägtistel, och veketåg. Efter betesperiodens slut ska en betesputs göras då eventuellt kvarvarande sly och eventuella oönskade arter avlägsnas.

Under första året underkvistas förslagsvis fem enar i varje beteshage. Överlevnad och vitalitet kontrolleras efter ett och två år. Om åtgärden slår väl ut ska på sikt en allt större del av enarna i naturbetesmarkerna underkvistas.

Hasselbuskar kapas vid basen med en omloppstid av 4-5 år. I blockmarker kan hasselbuskarna få utvecklats fritt om de inte skuggar ljuskrävande träd och buskar.

Ljuskrävande träd- och buskindivider frihuggs vid behov.

Befintliga hamlingsträd skördas vart 4-5 år. Förstagångshamling utförs på lämpliga trädindivider.

Diskussion påbörjas rörande platsen för ett eventuellt upptagande av en svalåker.

Försiktig betesbränning utförs på områden med heltäckande grov ljung.

För att vid behov få till stånd groddplantor och förnygring av björk kan bränning av ca kvadratmeterstora ytor utföras.

Om foderbrist uppstår måste det inköpta fodret vara ekologiskt producerat och fritt från oönskade arter.

Förslag

Ett antal rödkullor anskaffas för att säkra ett tillräckligt betestryck inom hela reservatet. Det nödvändiga antalet får bedöms av platschefen.

En ny ladugård av 1800-tals typ uppförs. Därmed har platsledaren total kontroll över både betesdjur och ladugårdar vilket underlättar planeringen både på kort och lång sikt.

Diskussion om möjligheten och lämpligheten att skaffa svin av lantras till kulturreseptatet.

Hävddokumentation

Tidpunkt för betespåsläpp, djurslag och djurantal, betesperiodens längd, tidpunkt för växling av betesdjur, samt tidpunkt för vinterstallning noteras. Om betesdjur tillfälligt behöver hyras in för att få tillräckligt högt betestryck görs samma noteringar kring dessa.

Backarna - ingår i naturbetesmarkerna

Kort allmän bakgrund

Backarna har med rätta kallats "det bortglömda markslaget". De är ett vanligt förekommande markslag, särskilt i skogsbygdernas jordbrukslandskap och redovisas i de äldre lantmäteriakterna. De är ofta problematiska ur tolkningssynpunkt genom att markanvändningen sällan anges i kartorna eller textdelen. Som landskapselement har de ofta tunt jordtäckte, inte sällan kombinerat med rik- och/eller storblockighet. Backarna varierar kraftigt i storlek. De största kan ha en yta av flera hektar.

Bakgrund Stensjö

I Stensjös inägor upptog backarna större areal än såväl ängs- som betesmarkerna vid upprättandet av 1792 års karta. De flesta backarna var vid den tiden samfällad mark. De hade ett rikt och varierat träd- och buskskikt av såväl barr- som löv- och ädellövträdsarter, ek, lind, hassel, björk samt tall, gran och hamlingsträd. Stensjös stor- och rikblockiga backar innebär ett skötselproblem. Åker- och ängsbruk är uteslutet. Ett visst bete kan förekomma. Samtidigt är de blockrikaste backarna viktiga

refugier för ädellövträd, hassel, frukt- och bärträd och hamlingsträd.

Kvalitetsmål

Backarna ska ingå i naturbetesmarkerna. De ska fortsatt vara refugier för främst ädellövträd, frukt- och bärträd, hamlade träd samt stora ekar och tallar. Lämpliga individer av främst lind men även ask, lönn och björk ska förstagångshamlas.

Åtgärder

Timmer, gagnvirke och brännvedsträd kan vid behov avverkas på backarna. Lämpliga unga lindar, askar, lönnar och björkar frihuggs och förstagångshamlas. Befintliga hamlingsträd samt frukt- och bärträd liksom stora ekar och stora tallar, aspar och oxlar och tallar frihuggs vid behov. Lövtäkt vart 4-5 år.

Träden och buskarna

Inägornas träd- och buskskikt

Kort allmän bakgrund

Ett träd är mer än ett artnamn!

Under självhushållets tid användes ofta trädindivider av olika ålder, växtsätt, dimensioner på stam och grenar av samma trädslag till olika ändamål.

Självhushållets jordbruk i regionen var i stor utsträckning en trä- och trädkultur. I princip alla trädslag nyttjades. Timmer och annat byggnadsmaterial, ämnen till vagnar, skrinor, kärror, redskap av olika funktioner och slag hämtades från träd och buskar i inägor och på utmark. Stora mängder granar, tallar och enar skördades som hägnadsmaterial. Dimensioner alltifrån mäktiga furor till fint björkris till kvastar och björkens finrotter till flätarbeten användes. Löv, näver, bark, frukt och bär skördades. Inte minst viktig var trädens förmåga att förbättra – eller försämra markförhållandena.

Ett talande belägg för självhushållets allsidiga resursutnyttjande är att man använde vildaplarnas vassa tornar till s.k. korvstickor. Ädellövträden inklusive hassel var viktiga som markförbättrare i ängar och betesmarker. Detta allsidiga nyttjande av träden och buskarna har idag upphört inom det gängse jord- och skogsbruket. Många av självhushållets nyttjade träd- och buskarter försvinner därmed successivt i dagens s.k. rationella jord- och skogsbruk. Dessa arter måste finnas kvar och hävdas och skötas inom Stensjö kulturresevat för att visa på äldre tiders mångsidiga nyttjande och bruk. Detta förstärker kraftigt kulturprägeln inom reservatet jämfört med förhållandena inom såväl dagens gängse jordbruk som inom naturreservat.

Bakgrund Stensjö

Stensjöns inägor hyser en artrik träd- och buskflora. De för regionen karaktäristiska arterna finns inom de olika markslagen. Ek, björk, lind, hamlingsträd, vildapel och hassel finns spridda över inägorna. Mindre vanligt förekommande, men ändå typiska för inägor är ask, lönn, oxel, fågelbärsträd och rönn. På fuktig-blöt mark är klibbal ett karaktäristiskt trädslag både i inägor och på utmark. Den mycket omfattande röjning och gallring som skett sedan början av 1960-talet har byggt på stor kunskap om de regionala och lokala förhållandena. Arbetena påbörjades dock i ett långt gånget igenväxningsstadium. Detta innebär att de typiska arterna oftast har ett icke-typiskt växtsätt på individnivå. Karaktäristiska hagmarksbjörkar och hagmarksekar är sällsynta. Dessutom har många av de stora hamlingsträden, främst lindarna fått utvecklas fritt. Detsamma gäller nästan samtliga enar. Det blir svårt och tidsödande att återge dessa träd det för tidsperioden 1880-1920 karaktäristiska växtsättet och utseendet. Gallringen har inte heller tagit fasta på behovet av halvgamla och unga träd som behövs för att säkra trädslagskontinuiteten då de äldre trädindividerna successivt dör.

Kvalitetsmål

Dagens förekomst och spridningsbild av de för regionen karaktäristiska trädslagen och buskarterna i betesmarker, slåttermarker, åkermiljöer, tomtmark och vägrenar ska bibehållas och helst förstärkas. Trädindividerna ska skötas på traditionellt sätt. Ungplantor och unga trädindivider som kan utvecklas till s.k. ersättningsträd ska sparas och skyddas. Alla sälgar, oxlar, stora ekar, lindar och tallar ska sparas liksom alla frukt- och bärträd samt hamlingsträd. Friska enar ska sparas och de flesta av dem ska på sikt underkvistas. Döda multnade träd ska bevaras i betesmarker. Död ved ska finnas i blockmarker och i levande ekar.

Åtgärder

Friställning av ljuskrävande träd och buskar utförs vid behov. Gäller främst vildapel, björk, oxel, rönn och en samt grova och högvuxna tallar och ekar.

Hasselbuketter kapas vid marken med ett 4-5 -års intervall. Inom samma bestånd eller inom samma äng eller betesmark kapas inte buketterna samma år. Underkvistning av träd utförs vid behov, t ex då grenverket hindrar eller försvårar arbetet på åker eller äng. Ersättningsträd sparas och skyddas.

Död ved på marken i betade eller slagna grässvålar avlägsnas och läggs i lämplig blockmark.

Förslag

Ett antal vildaplar bör ympas med för regionen typiska äldre fruktsorter. Diskuteras med pomolog.

Hamlingsträden och lövtäkten

Kort allmän bakgrund

”Utom det löv, som brytes av de i svedjor fällda lövträden, brytes jämväl i hagar, ängar och öppna skogen, i synnerhet björk- och asplöv.” (Magnus Gabriel Craelius 1774)

Som framgår av citatet ovan skördades löv i princip ”överallt” i landskapet. Termen ”bryta löv” har behållits av äldre brukare in i nutid. Begreppet hamling var däremot okänt hos allmogen i skogsbygderna. Första ingreppet för att forma ett lövtäktsträd kallades lokalt för skathuggning (”skate” är trädets topp). Lövtäktsträd kunde också finnas i torpmiljöerna. Utmarken lämnade björklöv och tallbarr till fåren och asplöv till hästarna. Nötkreaturen fick ask- och lindlöv, s.k. ”grannlöv” från inägorna. Enstaka lövtäktsträd av ask, lind och sälg fanns också på utmarken. I princip kunde alla lövträd nyttjas men ek, alm, rönn och oxel har ingen stark tradition som lövtäktsträd inom regionens skogsbygder. I dessa bygder dominerar hamlade lindar i odlingsrösen och blockmarker medan hamlade askar främst förekommer i ängar och på vägrenar.

Bl.a. Mårten Sjöbeck ger belägg för plantering av ask och lind i vad han kallar ask- och lindgårdar (Sjöbeck 1946). Inom regionens skogsbygd finns anlagda askgårdar i Humlenäs och Äspenäs. Ett stort antal djupintervjuer från 1979 med minst åttiåriga brukare i Kristdala socken visar att hamlade s.k. storbjörkar var vanligt förekommande främst på utmarken. Idag saknas de så gott som helt.

Bakgrund Stensjö

Inägornas hamlingsträd i Stensjö by är i ett regionalt perspektiv relativt få. De är osystematiskt spridda och förekommer oftast i form av solitärträd eller i mindre grupper. Även lövtäkten är osystematisk och berör bara ett mindre antal träd, främst lind samt ett litet antal askar och lönnar. Ett fåtal björkar bär spår av tidigare lövtäkt. I restaureringsarbetets startfas fanns ett större antal hamlade björkar i Stensjö. Huvudorsaken till det för regionen låga antalet hamlingsträd torde vara avsaknaden av stora trädbärande hårdvallsängar, s.k. lövängar i Stensjö by.

Linden är det klart dominerande hamlingsträdet. Flertalet stora lindar har dock fått utvecklas fritt vilket ur skötselsynpunkt medför en valsituation och ett skötselproblem. Linden skördades även på bast som rötades och användes till repslagning och för flätarbeten. Åtminstone några av de stora lindarna torde ha sparats med tanke på tambisamhällena, linden är ju vårt enda

högsommarblommande, insektpollinerade träd och därmed en viktig nektar- och pollenkälla för bin och andra insekter.

Hamlingsträden står påfallande ofta i blockmarker, odlingsrösen eller intill enskilda block. Dessa miljöer är varmare än omgivningen och ger skydd mot både mule och lie. Nyttjandet av blockmarker och odlingsrösen för lövproduktion var karaktäristiskt för självhushållets jordbruk inom skogsbygderna och är därmed en viktig företeelse i Stensjö.

I ett kultureservat är det givetvis särskilt viktigt att lyfta fram lövtäkten som 6000-årig, obruten och alltså levande hävdform och kulturyttring.

Kvalitetsmål

Samtliga dagens hamlingsträd av lind, ask, björk och lönn ska bevaras och skördas efter upprättat årsvisa schema. Nya lövtäktsträd ska ha tillkommit dels genom restaureringshamling dels genom förstagångshamling av lind, ask, björk, lönn och några klibbalar. Antalet hamlade lindar i odlingsrösen och blockmarker ska ha ökat i antal. Unga rakvuxna trädindivider av ovannämnda arter ska sparas och skyddas för att vid lämplig storlek förstagångshamlas.

Åtgärder

Arbetet med lövtäktsträden består av fem åtgärds-kategorier nämligen förstagångshamling, restaureringshamling, den gängse lövtäkten, skörd av löv från sly på mark eller i odlingsrösen samt skydd av ungpantor av ask, lind, lönn, björk och al tills de nått lämplig storlek för förstagångshamling. Björk- och asplöv skördas på utmarken främst från sly och buskar eller från fällda träd. Från skogsinventeringarna väljs ett antal unga björkar för förstagångshamling med syfte att de ska utvecklas till s.k. storbjörkar.

Förstagångshamling: Förstagångshamling görs på främst lind och ask samt av några björkar, lönnar och klibbalar. Det är dock ont om lämpliga trädindivider. Inom två betesmarker finns emellertid ett antal björkar av lämplig storlek för förstagångshamling. Rakvuxna lindar och askar i odlingsrösen, på åkerholmar och åkerrenar samt i de rikblockiga backarna sparas och skyddas mot betande djur. En hel del ungpantor av lind finns spritt i Norregärdet liksom på åkerholmar och i odlingsrösen. På lämpliga platser bör de skyddas mot bete för att på sikt kunna utvecklas till nya lövtäktsträd. Förstagångshamlingen sker, i likhet med övriga kapningsingrepp, under den s.k. JAS-perioden, dvs juli, augusti och september månader. Trädet bör ha en brösthöjdsdiameter på 3-5 cm. Helst bör kapningen omfatta stammens nedersta grenvarv. För att underlätta lövtäktarbetet och för att minska olycksriskerna i det fortsatta arbetet bör förstagångshamlingen göras på 3-3,5 meters nivå, dvs över den nivå dit betesdjuren når. Om hamlingsträdet skuggas kraftigt friröjs det.

Restaureringshamling: Lindindivider som inte skördats på decennier kan antingen restaureringshamlas eller få fortsätta sin spontana utveckling. Det bör diskuteras på plats tillsammans med certifierad arborist. De lindar som inte restaureringshamlas får även i fortsättningen fortsatt utvecklas fritt med tanke på att linden är vårt enda sommarblommande, insektpollinerade träd och därmed av avgörande betydelse för bin, humlor, blomflugor och andra pollinerare. Åtgärden utförs under JAS-perioden. Lindar som hamlats på hög höjd, högre än 4 meter bör lämnas för fortsatt fri utveckling. En eller två dragare lämnas på restaureringshamlade träd.

Den löpande gängse lövtäkten: Den gängse lövtäkten ska fortsatt kontinuerligt utföras med täkt vart 4-5 år. Det är viktigt att inte alla hamlingsträden skördas samma år. Ett femårigt löpande schema för lövtäkten bör upprättas. Om hamlade lindstammar kan bedömas utgå från gemensamt rotsystem skördas löven från dessa stammar vid samma tillfälle. Vid soligt väder torkas några kärvar på trädgårdsgård i bykärnan; i pedagogiskt syfte. Lindslyet i odlingsrösen sparas och skördas då det nått lämplig storlek. Raka lindskott sparas för att på sikt ge upphov till nya lövtäktsträd. Lövtäkten liksom de andra ingreppen ska ske under den s.k. JAS-perioden dvs, juli till och med september. Särskilt viktigt är att björk och lönn inte kapas under savnings-tiden på våren. Redskapen bör vara

lövhack, kvisthack, yxa, japantandad såg, handsåg eller stångsåg. Ett par s.k. dragare lämnas alltid vid den gängse lövtäkten. Lindgrenar bör i pedagogiskt syfte rötas för vidare användning till repslagning. Allt hamlingsarbete medför olycksrisker. Arbetet ska utföras utifrån Arbetsmiljöverkets regler och föreskrifter.

Övriga skötselkategorier

By- och markvägarna

Kort allmän bakgrund

By- och markvägar är, tillsammans med skogsbilvägar förmodligen de enda vägar som på sikt inte kommer att hårdgöras med asfalt eller andra beläggningar.

Bakgrund Stensjö

Stensjö genomkorsas av flera by- och markvägar. Detta kommunikationsnät är ett karaktäristiskt och viktigt kulturelement. Det bör bevaras intakt och skötas på traditionellt sätt.

Kvalitetsmål

Nuvarande by- och markvägar ska bevaras och uppfylla sina nuvarande funktioner. Inägnas vägrenar ska vara välhävda. Önskade arter ska ha minskat i förekomst och mängd. Vägarna får inte hårdgöras eller breddas.

Åtgärder

Vägarna underhålls som idag genom preparering vid behov. Vägrenarna slås två gånger årligen, dels i mitten av juli dels vid vegetationsperiodens slut, ca mitten av oktober månad. Krossat tegel eller annat icke tidstypiskt material får inte användas.

Jordbrukslandskapets vägrenar

Kort allmän bakgrund

Väg-, åker- och dikesrenar löper som ett vittförgrenat ådernät genom landskapet. Genom sin avsevärda sammanlagda längd och stora areal var de en viktig resurs i självhushållets landskap. De hyser ofta ett rikt biologiskt kulturarv särskilt beträffande ängs- och betesmarksarter och insektsfaunan. Ur principiell synvinkel är det därför lika viktigt att sköta dessa marker som att sköta övriga markslag i landskapet. Bevarade och hävdade utgör de ett karaktäristiskt element i landskapet. Vanhävda förvandlas de till ”sorgkanter” i landskapet. Välhävda vägrenar, utan negativ miljöpåverkan blir allt sällsyntare i dagens landskap, inklusive jordbrukslandskapet. Ett antal konkurrenskraftiga och invasiva växtarter konkurrerar ut alltmer av den hävdvunna vägrensfloran. Blomsterlupin och hundkex är exempel på arter som snabbt och till största delen okontrollerat sprider sig längs vägar i vårt land. Vägrenar som ännu har artrik och karaktäristisk flora och obruten hävdkontinuitet är därför viktiga att bevara och hävda, var de än finns i landskapet.

Bakgrund Stensjö

Stensjöns vägrenar hyser fortfarande ett rikt biologiskt kulturarv. Tillståndet har dock försämrats sedan inventeringen år 2013. Beroende på avsaknaden av hårdvallsängar är åker- och vägrenarna idag de viktigaste miljöerna för hårdvallsängens flora och biologiska kulturarv.. Det gäller främst infartsvägen till byn, två områden längs Stärringens strand samt fågatan/markvägen från bykärnan mot utmarken.

Kvalitetsmål

Vägrenarna ska vara välhävda. Det biologiska kulturarvet ska vara bevarat och helst förstärkt. Önskade arter ska ha minskat i förekomst och utbredning.

Åtgärder

Under mitten av maj kontrolleras vägrenarna avseende förekomst av oönskade arter. Plantor av hundkex grävs upp. Örnbräken kapas. Helst bör även maskrosplantorna grävas upp. Vägrenarna slås två gånger årligen. Första gången i mitten av juli. Andra gången vid vegetationsperiodens slut, ca mitten av oktober. Höet räfsas ihop och förs bort direkt efter slåttern.

Förslag

En inventering av vägrenarnas flora görs för att möjliggöra uppföljning av hävdåtgärdernas långsiktiga effekter.

Hägnaderna, grindarna och stättorna

Kort allmän bakgrund

”Endast sådana rakvuxna enbuskar, som var lämpliga till gårdsgårdsstörar, blev tålda i hagmarken, dem kvistade man upp,” ... (Småland, Schiller 1953)

Skogsbygdernas hägnader byggdes med trä, trinnor av gran och tall samt staver av en. De bands samman med vidjor av gran. På utmarken fanns i äldre tid en särskild hägnadstyp kallad skoghag. Den var mer löst sammanfogad än inägornas s.k. hankärdesgård, trögärdesgård. Stenmurarna och de s.k. halvgärdesgårdarna är inom skogsbygderna en sen 1800-talsföreteelse. Först i och med järnplagens införande och uppkomsten av fasta ägo gränser i samband med laga skifte uppstod möjligheten till och behovet av fasta, mer beständiga ägo gränser i form av stenmurar och halvgärdesgårdar. Hägnaderna har också betydelse för artrikedomen och det biologiska kulturarvet. Ett ganska stort antal lavararter kan finnas, särskilt på återanvända gamla trinnor. Stenmurarna ger värme, skydd och möjligheter till övervintring för kräldjur, insekter och ett antal fågelarter, t ex sädesärla och härfågel.

Bakgrund Stensjö

Inom Stensjös inägor är stengärdesgårdar och halvgärdesgårdar sällsynta. God tillgång till hägnadsvirke, dominans av organogena åkrar samt sent införande av järnplagen torde vara den viktigaste förklaringen. Grindar och ”led” är byggda av trä, dels som s.k. skyttelled dels som lätta grindar som togs hem efter betesperiodens slut. Hägnaderna är hankärdesgårdar av trä. I dagsläget finns ca 17 km trögärdesgård samt 70 skyttelled och grindar i Stensjö. Medellivslängden beräknas till ca 25 år, vilket innebär ett stort årligt behov av ny trinn och staver.

Kvalitetsmål

Hägnader, grindar, skyttelled och stättor ska vara i sådant skick att de varaktigt fyller sin funktion. De ska så långt möjligt spegla tillståndet under perioden 1880 – 1920 beträffande sträckning, konstruktion, utseende och hägnadsmaterial. Nya trähägnader ska uppföras, vilket preciseras i den övergripande skötselplanen. Trögärdesgårdarna ska vara fria från buskar, sly och annan högväxande vegetation. Skyttelled eller lätta grindar av ”träthultsmodell” bör prioriteras.

Åtgärder

En grind uppförs mellan parkeringsplatsen och vägen till mangårdsbyggnaderna. Detta för att markera övergången från tjugohundratalets landskap till det sena artonhundratalets landskap. (Ett kort steg i rummet ett långt steg i tiden.)

Nya hägnader uppförs med trinnor av senvuxen gran som randbarkas. Stavern ska helst vara av en. Kärnig ek och asp kan också användas. Alla hägnader som fortsättningsvis uppförs ska bindas med granvidjor. Trinnor och staver bereds manuellt utan användande av maskiner. Grova trinnor klyvs. Vässningen av stavarna kan dock utföras maskinellt. I pedagogiskt syfte kan spetsen på ett mindre antal stavar kolas. Materialet från de nedmonterade gårdsgårdarna kontrolleras och återanvänds så långt möjligt. Översyn av gårdsgårdarna ska utföras i god tid före vårens/försommarens betespåsläpp. Fem enar i varje betesmark stamkvistas under första året. Utvärderas efter två år. Om

enarna överlever ingreppet fortsätter stamkvistningen på ytterligare enar. Det långsiktiga målet bör vara att ca 90% av enarna ska vara stamkvistade med syfte att användas i hankärdesgårdarna. Unga lagom stora enar stamkvistas oavsett var de växer. Vid stamkvistningen avlägsnas barmattan under enen. Havrefrö sås på den frilagda marken för att få tillstånd en grässvål och för att förhindra etablering av oönskade arter.

Källor och fördjupade småvatten

Kort allmän bakgrund

Naturliga källor och av människan fördjupade småvatten var förr vanligt förekommande. De naturliga källorna var livsnödvändiga för både djur och människor. Deras förekomst var därför en bebyggelselokaliserande faktor. Vid behov stensattes väggarna. Naturliga blöthålor i betesmarkerna fördjupades för att fungera som vattenkällor för betesdjuren,

Bakgrund Stensjö

På de äldre lantmäterikartorna redovisas Kattgölen som en öppen vattenspegel. Idag håller gölen sakta men säkert på att slamma igen. Den omges av träd och buskar som dränerar stora mängder vatten. Gärdesgården runt gölen har delvis rasat. Enligt naturvårdsdefinitionen är Kattgölen ett s.k. småvatten och åtnjuter därmed ett generellt biotopskydd

Kvalitetsmål

Kattgölen ska återfå en öppen vattenspegel. Omgivande träd och buskar ska vara avlägsnade med undantag för ett par alar.

Åtgärder

Träden och buskarna utom två alar avlägsnas. Den raserade gärdesgården avlägsnas och ersätts av en ny. Åtgärder vidtas för att säkra betesdjurens säkerhet då de dricker ur gölen.

Tambisamhällen

Kort allmän bakgrund

Under självhushållets tid höll i princip varje bonde ”bistockar”. Honung var länge allmogens enda sötningsmedel. Bivaxet användes bl. a. vid ljustillverkning. Biskötselns betydelse framgår bl.a. av de noggranna bestämmelserna i de medeltida lagarna rörande äganderätten till så kallade ”hittebin” i skogarna.

Bakgrund Stensjö

I Stensjö by har säkerligen bistockar funnits under hela den kända bebyggelseperioden, d.v.s. från medeltiden till 1900-talets mitt. Exempelvis hade Gustav Wasa del i honungsskörden i Stensjö. I en inventering av bistockar år 1560 anges att Jon i Stensjö hade tre bistockar.

Kvalitetsmål

Inom reservatet finns på sikt minst två tambisamhällen.

Åtgärder

Två tambisamhällen – det första finns redan på plats – sätts ut på lämpliga platser. Utöver den renodlat kulturhistoriska aspekten har bina en mycket viktig funktion som pollinatörer av frukt- och bärträd samt av många andra biologiska kulturarsarter. Exakta platsen bestäms av biodlaren i samråd med personalen i Stensjö. Biodlaren ansvarar för skötseln av bisamhällena och behåller honungsskörden. Så kallade tråguppor bör användas.

De oönskade arterna

Kort allmän bakgrund

I dagens svenska landskap sprids generellt en lång rad växtarter som av olika anledningar är oönskade. Från vägar och banvallar sprids en del av dem in i jordbrukslandskapet. Många av dessa

arter är konkurrensstarka och invasiva. I det äldre jordbrukslandskapet slogs och/eller betades de aktuella miljöerna samtidigt som kvävenedfallet låg långt under den så kallade kritiska belastningsgränsen för kväve. Idag hävdas dessa miljöer extensivt eller inte alls samtidigt som kvävenedfallet överstiger den kritiska belastningsgränsen. Situationen är därför mycket allvarlig. När dessa arter har etablerat sig kan de vara mycket svåra att få bort. En ofta förbisedd faktor är effekten av tunga maskiner och transporter. Många fröslag, t.ex. maskrosfrön har svårt att tränga igenom en grässvål. Däcken från tunga maskiner pressar ned fröna i grobädden och plantor etableras.

Bakgrund Stensjö

Stensjö by har fortfarande en värdefull väg- och åkerrennsflora, men en tydlig försämring av tillståndet har tyvärr skett sedan de inventeringar som gjordes sommaren 2013. Situationen är allvarlig men ännu inte ohanterlig. De viktigaste oönskade arterna i Stensjö är: Vägtistel, hundkex, ogräsmaskrosor, örnbräken, tuvtåtel, skräppor, nässlor, mjölkört, älgört, knylhavre, veketåg, druvfläder och häggmispel. Beträffande vägtistel, ogräsmaskros, örnbräken och ställvis även hundkex är tillståndet redan allvarligt. Örnbräken är dessutom vanlig i betesmarkerna där den stjälar betydande arealer betesyta.

Som mycket positivt måste nämnas att starkt expansiva arter som blomsterlupin, kanadensiskt gullris och stånds ännu inte noterats inom Stensjö. Det visar att möjligheterna fortfarande är goda att kunna behålla en värdefull väg- och åkerrennsflora. Omfattande åtgärder måste dock sättas in omedelbart om detta ska lyckas. Förekomsten av sträv nejlikrot i Stensjö är ett bra exempel på en art som sakta etablerar sig i vägrenar och därifrån tar sig in i omgivande betesmarker. Den har samma spridningsmönster som stånds, en giftig art som idag sprider sig längs vägrenar och in i omgivande marker. Sträv nejlikrot innebär dock inget problem i Stensjö ens på sikt. Hittills, år 2017, är fem lokaler funna, två i vägren, en i åkerren och två i naturbetesmark.

Kvalitetsmål

Befintliga oönskade växtarter ska ha minskat i förekomst och utbredning. Särskilt gäller detta vägtistel, örnbräken, ogräsmaskrosor, skräppor och hundkex. Ingen oönskad växtart ska ha tillkommit.

Åtgärder

Som inledande generell åtgärd görs en inventering i mitten av maj första året rörande förekomsten och utbredningen av vägtistel, örnbräken, ogräsmaskrosor och hundkex. Utifrån resultatet av denna inventering utförs åtgärder omedelbart. Vägtistel- och hundkexplantor grävs upp. Örnbräken har så stor utbredning att alla bestånd förmodligen inte kan åtgärdas omedelbart. Åtgärderna beträffande maskrosor kan bedömas först när vi fått en bild av utbredningen. På särskilt viktiga lokaler, främst åkerrennar bör plantorna grävas upp. Då oönskade arter grävs upp uppstår markblottor. Dessa måste trampas till. För att undvika etablering av oönskade arter i dessa blottor strös havrefrön ut. Havren etablerar sig lätt och ger visst skydd mot etablering av oönskade arter. Övriga arter slås två gånger årligen. Första gången i mitten av juni och andra gången i mitten-slutet av oktober. Skärande eller klippande redskap används. Betesmarkerna måste putsas efter avslutad betesperiod. Körning på grässvål med tunga maskiner och transporter minimeras.

Örnbräken

Örnbräken har alltid funnits såväl i jordbruks- som i skogslandskapet. Den är giftig både i friskt och torrt tillstånd och gynnas därför av bete relativt övriga arter. Arten är eldgynnad och är ofta den första växt som sticker upp efter en svedja eller en skogsbrand. I Stensjö är örnbräken rikligt förekommande. Den är heltäckande i många åkerrennar och bildar på många ställen i naturbetesmarkerna stora bestånd. Arten är dubbelt negativ genom att konkurrera ut den lågvuxna grässvålsvegetationen och genom att stjäla betydande arealer betesyta.

Åtgärder

Efter kartläggning av artens förekomst måste kraftfulla och kontinuerliga åtgärder omedelbart sättas in.

1 Slå av och avlägsna plantorna två gånger årligen

2 Lägg ut saltstenar i betesmarkernas örnbräkenbestånd

3 Inom mindre bestånd rycks plantorna upp för hand (kräver handskar) och tidsåtgången noteras

Ljung

Betad, späd ljung ingår normalt i regionens betesmarker på tunn och näringsfattig mark. Vid tillräckligt betestryck skjuter de avbetade ljungplantorna unga gröna skott. Om betestrycket är för lågt blir ljungen torr och grov och ratas av kreaturen. Plantorna föryngras genom eld eller slätter.

Förslag

Försöksytor läggs ut och följs upp årligen avseende de tre åtgärdskategoriernas effekter på bekämpande av örnbräken. Problemet är vanligt inom natur- och kulturmiljöområden. Stensjö skulle kunna bli ett forskningscentrum för detta problem.

Synpunkter på användandet av alternativa, moderna skötselmetoder, redskap och maskiner

Att helt använda de skötselmetoder, redskap och maskiner som användes i Stensjö by under perioden 1880-1920 är av lätt förståeliga skäl omöjligt. Det finns dock flera starka skäl att använda de traditionella metoderna så långt det är ”praktiskt och ekonomiskt möjligt”. Tyngsta skälet är givetvis att Stensjö blir ett kulturresevat där skötselmetoder, redskap och maskiner är en viktig del av själva kulturinnehållet och kulturprägel. Ett viktigt mål för det kommande kulturresevatet är dessutom att vara ett kunskaps-, informations- och utbildningscentrum. Speciellt vid kurser och annan kunskapsförmedling samt vid temadagar för allmänheten är det viktigt att de traditionella metoderna och redskapen används och kan jämföras med dagens metoder och redskap inom det gängse jordbruket. De alternativa metoder och redskap som kan komma att användas måste ha väl dokumenterade effekter. Även säkerhetsaspekten måste beaktas. Om de olika målbilderna kan upprätthållas med modernare maskiner och redskap, utan att några andra negativa effekter uppkommer kan givetvis dessa maskiner och metoder användas.

Referenser

- Aronsson, Mårten (1996). Det biologiska kulturarvet, *Skogseko* 3/96
- Aronsson, Mårten (2013) Redovisning arbete Stensjö by kulturminnesområde sommaren 2013
- Cedercreutz, Carl (1927). *Studien über Laubwiesen in den Kirchspielen Kyrkslätt und Esbo in Südfinnland*. Helsingforsiae:
- Crælius, Magnus Gabriel (1930[1774]). *Försök till ett landskaps beskrivning*. 3. uppl. Stockholm: Seelig
- Elgh, Magnus (1925). *Om åkerbruket i Småland*. Stockholm: Björck & Börjesson
- Palmgren, Alvar (1915). *Studier öfver löfängsområdena på Åland: ett bidrag till kännedomen om vegetationen och floran på torr och på frisk kalkhaltig grund. 1, Vegetationen*. Helsingfors:
- Romell, Lars-Gunnar (1966) Botanismens besegrare- I *Sveriges natur* 1966
- Schiller, Harald (red.) (1953). *Småland*. Stockholm: Svensk litteratur
- Sjöbeck 1927 Bondskogar, deras vård och utnyttjande. Skånska Folkminnen. 1927, (Nytryck i Sveriges Natur, 1966, under titeln Vång och utmark i Skånes skogsbygd).
- Sjöbeck, Mårten (1946). *Utbredningen i Sydsverige av toppbeskuren lind och ask samt dessa träds förhållande till den äldre odlingen*. Värebygd Moheda:
- Svensson, Jerry & Moreau, Ann (2012). *Ångar*. Jönköping: Jordbruksverket. Tillgänglig på Internet: http://www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_ovrigt/ovr3_10.pdf